

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2\(38\).283065](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2(38).283065)

УДК 7.046.3

Ірина Сумченко

КОНЦЕПТ «ПОТОЙБІЧЧЯ» У ДАВНІХ МІФОЛОГІЧНИХ СИСТЕМАХ: УЯВЛЕННЯ ТА РОЛЬ У КУЛЬТУРІ

У статті досліджуються уявлення про потойбічний світ, що склалися в архаїчну епоху та в культурах давнього Єгипту, Месопотамії та давньої Греції. Аналізуються відмінні та спільні риси поглядів на загробний світ у цих культурах, визначається роль концепту «потойбіччя» у відповідних культурних контекстах. Розкривається значення інтерпретацій міфологічних наративів та релігійних ритуалів у формуванні концепту про потойбічний світ. Зокрема, особлива увага приділяється ролі заупокійних практик у створенні цих уявлень.

Ключові слова: *потойбіччя, смерть, міфологія, душа, поховальні ритуали.*

Віра в існування потойбічного світу - це концепт, який присутній у всіх давніх міфологічних системах та який описує існування чи стан людини після смерті. Оскільки «смерть є незбагненою, якщо вона, тим чи іншим чином, не пов'язана з новою формою буття, як би ми її собі не уявляли: посмертне існування, друге народження, перевтілення, безсмертя душі або воскресіння в тілі» [Eliade 1976: 83], то, відповідно, пояснення сутності смерті та посмертного існування були важливою складовою духовного життя багатьох стародавніх цивілізацій та вплинули на їхню культуру, релігійні обряди й моральні настанови.

Найбільш ранні уявлення про потойбічний світ виникають в епоху середнього палеоліту. Свідченням таких поглядів є знайдена неподалік від входу в печеру на нагір'ї Сьєрра-де-Атапуерка (Іспанія) археологічна знахідка: біфас (двостороннє рубило) з рожевого кварциту, котрий був покладений у поховання так званих гейдельберзьких людей (*Homo heidelbergensis*), які вважаються попередниками неандертальців. Оскільки знайдений біфас не має слідів використання, вважається, що він був навмисно покладений у цю могилу з метою посмертного використання. Цікаво, що згодом його назвали Екскалібуром [Greenspan, Shanker 2004: 278].

Завдяки дослідженню, проведеному у 2009–2011 рр. ще однієї іспанської печери у долині Лосоя (яка розташована приблизно за сто кілометрів від Мадрида), було виявлено поховання дитини неандертальця. Поруч із його могилою було виявлено безліч вогнищ, котрі містять роги тварин, таких як тури, бізони та олені. Окремо було розміщено череп дорослого степового носорога. Ці знахідки вказують на те, що ритуали, пов'язані з похороном,

мали зв'язок із віруваннями про зв'язок між тваринним та потойбічним світом, а також на те, що неандертальці виявляли емоції та турботу стосовно своїх померлих, а їхні ритуальні обряди свідчать про глибоке розуміння та повагу до світу мертвих [The Des-Cubierta... 2016: 11].

У період верхнього палеоліту сучасні люди (*Homo sapiens sapiens*) стали панівним видом і майже повністю витіснили неандертальців. Вони розміщували у похованнях різні предмети, які, як вважали давні люди, могли знадобитися померлим у потойбіччі, зокрема, крем'яні ножі, скребки, кістяні лошильники та голки, щоб продовжувати свої справи у потойбічному світі. Мисливці могли бути поховані з списами та дротиками, щоб мати засоби для полювання та захисту. Однак найбільшу цінність у потойбічного світу, як вважали давні люди, представляли прикраси. Прикраси могли відображати соціальний статус, роль у суспільстві чи приналежність до певної групи.

У період мезоліту і особливо неоліту виникають родові могильники, а в епоху бронзи у степах Європи виникають гігантські кургани. У ранніх курганах поховання проводилися шляхом інгумації, тобто поховання тіла в позі ембріона. Однак пізніше в курганах з'являється інший тип поховань, пов'язаний з практикою кремації - спалювання тіла померлого. Практика кремації почала поширюватися і тривала до того часу, поки будівництво нових курганів не припинилося у середині II тис. до н. е. У деяких випадках похоронні урни з кремюваними останками були виявлені в курганах догори дригом. Перевернуті урни можуть вказувати на особливий ритуал або символічну дію, пов'язану з похованням. «У стародавніх уявленнях про смерть існує метафора, за якою смерть представляється рухом вниз, падінням, а життя – підйомом. Схоже, що ця метафора є однією з найдавніших і найбільш концептуальних. Нижній світ, який служить житлом мертвих, асоціюється не тільки з підземним простором, але і з водоймищами, де він зображується як дзеркальне відображення світу живих. Більше того, перебування в потойбічному світі, «по той бік», ймовірно, сприймалося як існування в перевернутому положенні, з головою вниз у порівнянні зі світом живих. Саме тому похоронні урни поміщалися в кургани догори дном» [The inverted dead of Britain's Bronze Age... 2021: 730].

Крім того, кургани у цей період досить часто були розташовані на межі полів та пасовищ, а також на важливих дорогах, граючи роль структурних елементів на місцевості. Це вказує на наявність віри в те, що померлі можуть допомагати у справах або охороняти певну частину території, а тому вони залишалися поруч із живими у своїх підземних будинках, а не мандрували загробним світом. На користь цього пояснення свідчить той факт, що у курганах були відсутні човні та кінська упряж, проте присутнє багато інших

артефактів.

З уявленнями про місцезнаходження потойбічного світу тісно пов'язані давні релігійні вірування. У давнину люди сприймали себе як невід'ємну частину навколишньої природи, де поняття життя і смерті тісно перепліталися, і межа між світом живих і померлих була розмитою. Померлі могли існувати як на небесах, так і під землею, на Сонці, Місяці, зірках та у хмарах. Верхній світ, тобто небо, був доступний так само легко, як і сусідні озера та ліси. Наприклад, індіанці вважали, що зірки – це перший народ, який колись мешкав на землі, а потім зійшов на небо і залишився там [Pearce 2012: 56]. Людина могла вважати себе перетвореною на тварину чи дерево, а тварину чи дерево розглядати перетвертнем людини.

Такі уявлення проіснували століттями та, певною мірою, існують і зараз у казках, повір'ях про перетворення. Тотемістичні риси мислення є характерними і для шаманської міфології, де шаман, виконуючи свої обряди, міг «перетворитися» на тварину, птицю чи рибу для подорожі в інші світи. Як свідчать археологічні розкопки, такі уявлення особливо довго були дотичні до поховань, в яких виявлялися тіла, котрі були загорнуті в шкури тварин. Для давньої людини інший світ був значною мірою пов'язаний з дикою природою, яка її оточувала. Небіжчик «йшов» у світ дикої природи, перетворюючись на звіра за аналогією з його «прабатьком» [The Life and Adventures of William Buckley 2002: 145–148].

Одним із прикладом таких уявлень є міф північноамериканських індіанців, описаний американським дослідником Ф. Боасом. У цьому міфі герой стає свідком обряду, що проводиться вовками. Суть обряду полягає в тому, що вовки обертають тіло померлої людини у вовчу шкуру, укладають її біля багаття і починають танцювати навколо. «Тоді мрець встає і починає, хитаючись, ходити. Чим довше співали вовки, тим впевненіше рухався мрець, поки не починав бігати як вовк. Потім ватажок вовків звертається до героя і каже: «Тепер ти бачиш, що відбувається з мертвими, – ми перетворюємо їх на вовків». Вовки вчать героя своєму танцю. «Коли ти повернешся додому, навчи людей нашому танцю», – кажуть йому вовки» [British Association 1895: 669]. Міфологічні уявлення про потойбіччя на даному етапі розвитку характеризувалися переконанням у тому, що після смерті людина просто змінює свою людську форму на тваринну, а саме на форму предка тотемної групи, щоб надалі відродитися в людському образі. Померлі ж родичі давали про себе знати за допомогою звірячих звуків, будь то стрекотіння, виття, гавкіт тощо. Подальшим розвитком цих уявлень стала віра у перетворення душ покійників на одомашнених тварин.

Колі основними заняттями людей були полювання і збирання, поширеним було уявлення про потойбічний світ у вигляді лісу, гори, іншого

природного об'єкту. Проте з переходом до осілості виникає інший погляд, згідно з яким потойбіччя уявлялося у вигляді пасовища, яке має свого хазяїна - пастуха. У міфології цього періоду часто зустрічалися персонажі з головою бика. В Індії важливою частиною поховального обряду було жертвопринесення корови брахману. Вважалося, що тільки тримаючись за хвіст корови, померлий міг перетнути річку Вайтарані, що розділяє світ живих і світ мертвих [Kemmerer 2011: 212].

Уявлення про потойбічний світ, в якому людина продовжує існувати у своєму людському образі, могло зародитися внаслідок певних змін в архаїчній свідомості. Коли небіжчик залишався в природному середовищі, такому як земляна яма, дупло або гілки дерева, він розглядався частиною цього середовища. Проте, збереження тіла покійника поруч із собою, навіть у житлі чи під час подорожі, могло стати виявом бажання зберегти його приналежність до людського колективу, запобігти його тілесному зникненню. Це підтверджують архаїчні звичаї деяких народів, пов'язані з доглядом за померлими та їхнім збереженням. Наприклад, андаманці носили останки померлих із собою, а папуаси киваї прив'язували череп предка до своєї шиї. [Lawtence 1989: 167].

У первісних культурах можна спостерігати еволюцію уявлень про існування душі після смерті тіла. На ранніх стадіях розвитку, наприклад, у аборигенів Австралії, уявлення про потойбіччя були простими. Вважалося, що після смерті тіла душа швидко зникає або кудись іде. Не було конкретних уявлень про потойбічний світ. Географічні асоціації із потойбіччям варіювалися залежно від культур, наприклад, народи півдня найчастіше асоціювали його з північчю.

З часом виникають погляди щодо посмертного існування душі, які відображають соціальну диференціацію, яка тоді розпочалася. Відповідно до цих уявлень, душі видатних лідерів, воїнів чи чаклунів продовжують існувати у потойбічному світі, тоді як душі звичайних людей швидко зникають після смерті.

На пізній стадії розвитку первісної культури у багатьох племен зафіксовано виникнення уявлення про те, що до потойбічного світу потрапляють душі всіх чи більшості померлих людей. У деяких племенах існували уявлення про кілька душ у кожної людини, які мали різне посмертне існування. Наприклад, одна душа залишалася з тілом у могилі або поруч із ним, а інша вирушала на небо чи «світ духів».

У цей період потойбічний світ інтерпретують як продовження земного життя. Душа померлого вела там схожий спосіб життя, подібний до того, який вела людина в земному перебуванні, а, отже, потребувала їжі та предметів побуту для свого існування. Однак подробиць про життя в

потойбічному світі в архаїчних міфах майже немає.

У цивілізаціях стародавнього світу відбувається значний розвиток уявлень про тойбічне життя. Вони стають більш складними та деталізованими. Так, виникають уявлення про життя після смерті, пов'язані з поняттями винагороди та покарання залежно від прижиттєвої поведінки людини. Також розвивалися погляди про зв'язок між світом живих та тойбічним світом, де обряди, жертвопринесення та молитви могли впливати на долю померлих душ.

Вірування у продовження життя після смерті було поширене серед багатьох давніх цивілізацій. Однак мало хто з них вважав, що посмертне існування може бути благом, і що воно залежить від дій і зусиль як богів, так і самих людей. Давні єгиптяни не тільки розділяли це вірування, а й розробили складну систему уявлень, пов'язану із забезпеченням благополучного тойбічного існування людини. Можливо, вже на ранніх етапах розвитку єгипетської цивілізації існувало уявлення про богів, які допомагали людям досягти посмертного існування. Однак у період стабільної соціальної структури Стародавнього царства, до середини III тис. з'являється віра у те, що тойбічне життя можна забезпечити не тільки за допомогою богів, а й з допомогою певних «технологій», створених людьми. Фізичне збереження тіла за допомогою бальмування та його регулярне «годування» заупокійними жертвами були важливими аспектами цієї віри.

Крім бальмування та жертвопринесень, до цих «технологій» належало створення гробниці із зображенням статуї померлого, яка фіксувала його «двійника», а також із зображенням усіх багатств, які належали йому за життя. За допомогою системи текстів і зображень гробниця перетворювалася на світ «двійників», який забезпечував велике та радісне посмертне існування померлого та його «двійника» [Journey... 2013: ?88].

Розписи в гробницях стародавніх єгипетських фараонів та знатних людей призначалися для інформування бога смерті Анубіса про те, хто був похований у цій гробниці, а також вони служили своєрідним керівництвом для померлого, вказуючи йому на різні етапи та випробування, які він має пройти у тойбічному світі.

Вже в епоху Стародавнього царства формувалися уявлення про тойбіччя, пов'язані з богом Осірісом. Цей бог, виступивши першою істотою в давньоєгипетській історії, яка пережила смерть і відкрила шлях до воскресіння, став правителем світу померлих. Як цар загробного світу, Осіріс судив померлих відповідно до їхніх вчинків, які були записані в їхніх серцях. Життя в тойбічному світі не було райським блаженством, воно включало працю на полях Іару. Померлий ставав підданим загробного царства, яким

і був у земному світі. Для того щоб позбавити померлого необхідності працювати на полях Іару, в його поховання поміщалися 365 фігурок - «*кушеті*». Кожна з цих фігурок була призначена для пожвавлення у певний день та заміщення померлого під час його виклику до виконання служби.

На початку Середнього царства, коли життя в країні стабілізувалася, були розроблені різні методи, щоб полегшити долю людей, які потрапили в потойбічний світ, незалежно від того, як можна оцінити їхні вчинки в житті. Ритуальні тексти, пов'язані з цими уявленнями, почали розміщуватися на саркофагах, що використовувалися під час поховання (це комплекс текстів, відомий як «Тексти саркофагів»). У пізніший період, в епоху Нового царства, подібні виправдання, складені від першої особи, були зібрані в окремому розділі «Книги Мертвих». [Simons 2011: 113].

У період Нового царства давньоєгипетські уявлення про потойбічний світ ускладнюються: з'являються розповіді про різноманітні небезпеки, які чагували на померлих на їхньому шляху до потойбічного суду. Релігійні тексти, такі як «Книга Двох шляхів», «Амдуат», «Книга Брами» присвячувалися не тільки опису цих небезпек, а й створенню своєрідних мап потойбічного світу.

У культурі шумер, вавилонян, асирійців та інших народів Месопотамії, які проживали там з IV тис. до н. е. до середини I тис. до н. е., не існувала затверджена ідея про блаженний загробний світ. Основним джерелом вивчення уявлень цих народів про потойбіччя виступають міфи, зокрема, такі як «Сходження Інанні в нижній світ», «Смерть Думузї», «Гільгамешта підземний світ», «Коли бенкет влаштували боги...» тощо.

Відповідно до досліджень С. Крамера, шумерські мудреці вірили, що Сонце після заходу продовжує свій шлях у нижній світ. В результаті в підземному світі панує світлий час доби, тоді як на землі настає ніч. Місяць, згідно з цими уявленнями, проводить у підземному світі лише один день на місяць [Kramer 1963: 128].

Міфологія народів Міжріччя містить описи подорожей богів у потойбічний світ. Саме ці міфи дають основний матеріал уявлення про підземне царство. Подібно до давнього Єгипту, розповіді про подорожі богів у потойбічний світ пов'язані з осінньо-зимовим згасанням природи та її весняним відродженням. Так, Інанна (Іштар), богиня кохання і війни, вирушає в підземний світ і проходить через сім воріт на своєму шляху. При кожному вході у ворота з неї знімають частину одягу та прикрас, поступово оголюючи її, доки вона не вступає до міста мертвих повністю роздягненою. [Dalley 1989: 246]. Серед міфів Месопотамії є розповідь про вигнання у потойбічний світ іншого бога – Енллія, який також символізував родючість. У цьому міфі описується, як бог Енліль був вигнаний у потойбічний світ,

але йому вдалося самостійно вибратися з підземного царства за допомогою обману.

У шумерській міфології потойбічний світ називався *Кур-Нунгіа* («Клітка мерців»). Основне призначення людини на землі – служити богам, примножувати їх багатства і всіляко ублажати їх. Коли людина помирала, вона вже більше не могла дбати про богів і ставала непотрібною в земному світі. Людина перетворювалася на тінь і спускалася у потойбіччя.

Душа померлого потрапляла в похмуре і безраднісе царство. Щоб забезпечити душі більш-менш терпиме існування там, живі мали виконати низку магичних обрядів, серед яких найважливішим було поховання тіла. Якщо померлий був незадоволений виконанням цих обрядів, він міг з'явитися на землі і шкодити живим людям.

Якщо помирав правитель, слідом за ним до царства підземного світу вирушало його оточення, а також його військо. Л. Вуллі, який є одним із найвідоміших фахівців із шумерських поховань, у своїй книзі «Ур Халдейський» зазначив, що в одній із царських усипальниць було знайдено останки сімдесяти людей, «причому не було знайдено жодних ознак насильницької смерті, навіть у зачісках жінок збереглися прикраси – золоті та срібні стрічки» [Woolley 1933: 50].

Мешканці Месопотамії не вважали фізичну смерть кінцевою метою життя. За їхніми уявленнями, померлі продовжували існувати у вигляді духів, які були позначені шумерським терміном «*єдидим*» та його аккадським еквівалентом «*етему*». Природу етему подібна до примари. Його вважали невидимим та безмовним, і зазвичай зображували як слабкого та немічного, етему потребував їжі та напоїв, точно такі, які споживали живі люди.

Проте етему не відразу потрапляв у загробний світ після фізичної смерті, а мав пройти важку подорож, щоб досягти потойбіччя. За умови, що були виконані відповідні похоронні обряди, примара мала пройти через небезпечний степ, заповнений демонами, перейти річку Хубер за допомогою спеціальної людини, своєрідного сталкера на ім'я Силуші або Хумут-табал і бути пропущеною через сім брам міста з дозволу їхнього охоронця на ім'я Біду [Kramer 1961: 110-114].

Після прибуття в нижній світ етему піддавався «суду» з боку анунаків і отримував місце у своєму новому підземному співтоваристві. Цей судовий розгляд та розміщення не ґрунтувалися на етичних засадах чи заслугах померлого за життя. Швидше вони мали канцелярський характер і підтверджували, згідно з правилами потойбічного світу, належність етему до його нового будинку, нового місця перебування.

Статус етему в потойбічному світі визначався двома факторами: соціальним прижиттєвим становищем, відповідним дотриманням

заупокійних обрядів як під час підготовки і процесу похорон, так і з часом. Чим більше нащадків було у померлого, тим більш привілейованим було його існування в потойбіччі, оскільки у нього було більше родичів, здатних забезпечити виконання необхідних посмертних ритуалів, таким чином потурбувавшись про нього.

У Стародавній Греції не було єдиної і загальноприйнятої концепції потойбічного світу та посмертного існування. У ранніх грецьких міфологічних оповіданнях, зокрема у творі «Одіссея», який був написаний Гомером наприкінці VIII ст. до н.е., можна дізнатися, що місцем проживання душ померлих є Аїд - темна, підземна область. Гомер підкреслював, що всі люди смертні, за винятком одного випадку - царя Менелая, якого, згідно з його розповіддю, перенесли в живому стані до Елізіуму, блаженного місця перебування добрих душ. В Аїді душа проводить нейтральне та тінюподібне існування, людина там позбавлена індивідуальності та психічних характеристик. У цей період ще не існує уявлень про нагороди та покарання, і мертві не мають контакту зі світом живих.

Однак у гомерівському епосі вже є деякі протиріччя щодо природи подальшої долі померлих, зокрема вже в одинадцятій пісні «Одіссеї» деякі душі все ж в Аїді мають пам'ять та обізнані про ритуали, які проводяться живими на їхніх могилах. Деякі дослідники, включаючи Сорвін-Інвуда, вважають, що ці суперечності – більш пізні текстові уривки, та їх поява пов'язана з еволюцією архаїчних уявлень про потойбіччя [Sourvinou-Inwood 1995: 94].

Згідно з давньогрецькою міфологією, в Аїд можна потрапити різними маршрутами: через темні підземні ходи, пройти по краю Океану, що оточує земний диск, перепливти човнем річку. Найбільш відомою з цих річок була Стікс, але Гомер також згадує Ахерон, Коцит і Перифлігетон. Назви річок відображають емоції, пов'язані зі смертю:

Після досягнення Аїда душа може увійти в царство мертвих тільки після того, як її тіло буде поховано. Безпосередньо до Аїду можна потрапити через браму, яку охороняє триголовий пес Цербер, який стежить за тим, щоб ніхто не міг покинути підземне царство. Також у давньогрецькій міфології присутні розповіді про підземне царство Гадеса, яке є місцем перебування померлих.

У концепції потойбічного світу важливу роль образи провідників, які супроводжували душі в Аїд. В архаїчну епоху таким провідником став Гермес, єдиний бог, який був спроможним спуститися у підземний світ і повернутися звідти, що надає йому особливої ролі у супроводі душ. У подальшому Гермес починає отримувати душі померлих від Танатоса, бога смерті. Набагато пізніше у міфології з'являється образ човняра Харона,

Тепер Гермес доставляє душі Харону, а потім Харон перевозить їх через річку. Приблизно з 500 р. до н.е. зображення Харона стає регулярним елементом на вазах, які розміщуються на могилах або у безпосередній близькості від них [Garland 1985: 65].

На той час також виникає шанування померлих героїв і поширюється ідея про існування покарань душ за певні злочини, скоєні за життя. Душі також отримують можливість спілкуватися одна з одною, хоча для цього зазвичай потрібне принесення жертвовної крові. Ці зміни у грецькій міфології свідчать про розвиток уявлень про потойбічне життя:

У V–IV ст. до н. е. починається активний розвиток концепції Елізіуму, або Раю, яка насамперед пов'язана з діяльністю орфіків та піфагорійців, які також просували ідеї про переселення душ, реінкарнації та можливості досягнення блаженства чи покарання залежно від вчинків за життя.

Спочатку серед представників цих напрямків з'явилося уявлення, згідно з яким, ті люди, хто був посвячений у товариства орфіків або піфагорійців, не вмирають, а безпосередньо потрапляють в Елізіум, місце блаженства та спокою для праведних душ. Це був особливий привілей для тих, хто дотримувався певних релігійних і філософських настанов.

Однак пізніше розвивається концепція суду над померлими. У цьому суді суддями за різними версіями виступають різні божества, такі як Радамант, Мінос або Тріптолей та Еак, які виносять вирок усім душам, що знаходяться в Аїді. Цей суд визначає долю кожної душі у потойбіччі. Залежно від чесноти чи порочності, душі прямували або в Елізіум, або в Тартар, частину Аїда, де вони зазнають мук і страждань [Kurtz, Boardman 1971: 116].

Проте потрапити в Елізіум пересічній людині майже неможливо. Для простих душ, які не скоїли значних злочинів, були призначені луки Асфодель. Єлисейські поля (Елізіум) було місцем для обраних душ, які мали родинні зв'язки з богами або які відзначилися особливими заслугами та вчинками. Тут знаходилися напівбоги, герої та ті, хто прожив праведне та добродесне життя. Також в Елізіумі знаходилися Острови Блаженних, куди відправляли душі тих, хто досяг досконалості та вічного щастя.

Отже, концепт «потойбіччя» у давніх міфологічних системах тісно пов'язаний із поняттями життя та смерті, він є відображенням складності та суперечливості людського ставлення до загробного життя.

Уявлення про потойбічний світ виникли не відразу, а лише на певному рівні розвитку первісної культури. У найпростіших уявленнях про світ мертвих перебування душі пов'язувалося з місцями її життєдіяльності, або, навпаки, з безлюдними місцями. На цій стадії розвитку потойбічний світ сприймали як продовження земного життя. Душа померлого вела там

схожий спосіб життя, який вона вела при житті і тому потребувала їжі та предметів побуту для свого існування.

На вищих рівнях розвитку культури виникає віра в посмертне існування душі, але це стосується особливих людей, таких, як жерці та вожді, на стадії родоплемінного ладу посмертне існування приписується душам усіх людей. У зв'язку з цим виникає потреба в розробці вчення про загробний світ. У сформованих уявленнях первісної культури потойбіччя сприймається як продовження земного світу. Душа померлого веде у загробному світі таке ж життя, як людина на землі.

Зовсім інші уявлення виникають у цивілізаціях стародавнього світу. Там потойбіччя було представлено у вигляді віддаленої реальності, яка протистойть світові живих, виникає уявлення про варіативність посмертного існування душі та диференціальний загробний світ аж до появи різних сфер всередині них: у культурі Межиріччя ця диференціація тільки розпочалася, в єгипетській міфології було розроблене вчення про поля Іалу і малорозвинені уявлення про Дуаг, у грецькій міфології виникає поділ на Аїд з Елізіумом (Єлісейськими полями) і Тартаром. Таким чином, уявлення про потойбічний світ були не просто вірою в посмертне існування, але й системою цінностей, ритуалів та поглядів, які впливали на всі сфери життя первісних народів та давніх цивілізацій.

Список використаної літератури

- British Association for the Advancement of Science (Ipswich, 1895). *Tenth Report on the North-western Tribes of Canada*. Fifth Report on the Indians of British Columbia. By Franz Boas. Vol 2, Issue 46. pp. 668–670 Дата звернення: 10.05.22. Режим доступу: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.2.46.668.b>
- Dalley, S. (1989) *Myths from Mesopotamia: creation, the flood, Gilgamesh, and others*. Oxford, Oxford University Press, 339 p.
- Eliade, M. (1976) *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions: Essays in Comparative Religion*. Chicago and London, University of Chicago Press, 158 p.
- Greenspan, S. I., Shanker, S. (2004) *The First Idea: How Symbols, Language, and Intelligence Evolved from Our Primate Ancestors to Modern Humans Paperback*. New York, Da Capo Press, 512 p.
- Garland, R. *The Greek way of death*. New York, Cornell University Press, 1985, 192 p.
- Journey Through the Afterlife: Ancient Egyptian Book of the Dead* (2013) Harvard, Harvard University Press, 320 p.
- Kemmerer, L. (2011) *Animals and World Religions*. Oxford, Oxford University

- Press, 362 p.
- Kramer, S. N. (1961) *Sumerian Mythology: A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 130 p.
- Kramer, S. N. (1963) *The Sumerians: Their History, Culture and Character*. Chicago, University of Chicago Press, 355 p.
- Kurtz, D. C., Boardman, J. (1971) *Greek burial customs*. London, Thames & Hudson, 384 p.
- Lawrence, D. (1989) *The material culture of customary exchange in the Torres Strait and Fly Estuary Region*. Townsville, University of North Queensland, 705 p.
- Pearce, Q. L. (2012) *Native American Mythology (Mythology and Culture Worldwide)*. Lucent Books, 128 p.
- Simons, F. (2011) *Exhibition Review: Journey through the Afterlife: The Ancient Egyptian. Book of the Dead*. London, British Museum, pp. 113–115
- Sourvinou-Inwood, C. (1995) «Reading» *Greek death*. Oxford: Clarendon Press, 489 p.
- The Des-Cubierta Cave (Pinilla del Valle, Comunidad de Madrid, Spain): a Neanderthal site with a likely funerary/ritualistic connection* (2016) in: *6th Annual Meeting of the European Society for the study of Human Evolution*, 14–17 September, Madrid, Spain. pp. 9–12.
- The inverted dead of Britain's Bronze Age barrows: a perspective from Conceptual Metaphor Theory* (2021) in: *Antiquity*, Volume 95, Issue 381, pp. 720–734.
- The Life and Adventures of William Buckley* (2002) by Tim Flannery (Editor, Introduction), Melbourne: Australian National University Press, 208 p.
- Woolley L. (1933) *Ur of the Chaldees*. London: Trustees of the British Museum and of the University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, pp. 46–59 Дата звернення: 10.05.22. Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/4136003>.

Irina Sumchenko

THE CONCEPT OF «THE OTHERWISE» IN ANCIENT MYTHOLOGICAL SYSTEMS: IMAGINATION AND ROLE IN CULTURE

The article explores conceptions of the afterworld in the archaic period and in the cultures of ancient Egypt, Mesopotamia, and ancient Greece. The diversity and common features of the afterlife in these cultures are analyzed, with a focus on the role and significance of the concept of the «otherworld» in their respective cultural contexts. The importance of interpretations of mythological narratives and religious rituals in shaping conceptions of the

afterlife is revealed. In particular, special attention is given to the role of funerary practices in the formation of these beliefs.

Ideas about the afterlife didn't arise immediately, but only at a certain level of development of primitive culture. In the simplest ideas about the world of the dead, the stay of the soul was associated with the places of its vital activity, or, conversely, with deserted places. At this stage of development, the afterlife was perceived as a continuation of earthly life.

Completely different ideas emerged in the civilizations of the ancient world. The afterlife was portrayed as a distant reality that contrasted with the world of the living. Various conceptions of postmortem existence and a differentiated realm beyond arose, giving birth to different spheres within them. In the Mesopotamian culture, this differentiation was just beginning; Egyptian mythology developed the teachings of the Fields of Ialu and had a less developed concept of the Duat; Greek mythology introduced the division between Hades and Elysium (the Elysian Fields) and Tartarus. Thus, the concept of the afterlife encompassed not only a belief in postmortem existence but also a system of values, rituals, and perspectives that influenced all aspects of life for ancient peoples and civilizations.

Keywords: the otherworld, death, mythology, soul, funerary rituals.

References

- British Association for the Advancement of Science (Ipswich, 1895). *Tenth Report on the North-western Tribes of Canada*. Fifth Report on the Indians of British Columbia. By Franz Boas. Vol 2, Issue 46. pp. 668–670. Retrieved May 10, 2022 from: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.2.46.668.b>
- Dalley, S. (1989) *Myths from Mesopotamia: creation, the flood, Gilgamesh, and others*. Oxford, Oxford University Press, 339 p.
- Eliade, M. (1976) *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions: Essays in Comparative Religion*. Chicago and London, University of Chicago Press, 158 p.
- Greenspan, S. I., Shanker, S. (2004) *The First Idea: How Symbols, Language, and Intelligence Evolved from Our Primate Ancestors to Modern Humans Paperback*. New York, Da Capo Press, 512 p.
- Garland, R. *The Greek way of death*. New York, Cornell University Press, 1985, 192 p.
- Journey Through the Afterlife: Ancient Egyptian Book of the Dead* (2013) Harvard, Harvard University Press, 320 p.
- Kemmerer, L. (2011) *Animals and World Religions*. Oxford, Oxford University Press, 362 p.
- Kramer, S. N. (1961) *Sumerian Mythology: A Study of Spiritual and Literary*

- Achievement in the Third Millennium*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 130 p.
- Kramer, S. N. (1963) *The Sumerians: Their History, Culture and Character*. Chicago, University of Chicago Press, 355 p.
- Kurtz, D. C., Boardman, J. (1971) *Greek burial customs*. London, Thames & Hudson, 384 p.
- Lawrence, D. (1989) *The material culture of customary exchange in the Torres Strait and Fly Estuary Region*. Townsville, University of North Queensland, 705 p.
- Pearce, Q. L. (2012) *Native American Mythology (Mythology and Culture Worldwide)*. Lucent Books, 128 p.
- Simons, F. (2011) *Exhibition Review: Journey through the Afterlife: The Ancient Egyptian. Book of the Dead*. London, British Museum, pp. 113–115
- Sourvinou-Inwood, C. (1995) «Reading» *Greek death*. Oxford: Clarendon Press, 489 p.
- The Des-Cubierta Cave (Pinilla del Valle, Comunidad de Madrid, Spain): a Neanderthal site with a likely funerary/ritualistic connection* (2016) in: *6th Annual Meeting of the European Society for the study of Human Evolution*, 14–17 September, Madrid, Spain. pp. 9–12.
- The inverted dead of Britain's Bronze Age barrows: a perspective from Conceptual Metaphor Theory* (2021) in: *Antiquity*, Volume 95, Issue 381, pp. 720–734.
- The Life and Adventures of William Buckley* (2002) by Tim Flannery (Editor, Introduction), Melbourne: Australian National University Press, 208 p.
- Woolley L. (1933) *Ur of the Chaldees*. London: Trustees of the British Museum and of the University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, pp. 46–59. Retrieved May 10, 2022 from: <https://www.jstor.org/stable/41360003>.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2022

Стаття прийнята 31.05.2022